

**İRAN MEŞRUTİYET HAREKETİNİN TÜRK LİDERLERİ: SETTAR
VE BÂGER HANLAR*****TURKISH LEADERS OF THE IRANIAN CONSTITUTION
MOVEMENT: SATTAR AND BAGHER KHANS*****Gökhan BOLAT******Özet:**

1906 yılında İran’da başlayan Meşrutiyet hareketi yakın dönem İran tarihinin en önemli olaylarından birisi olarak kabul edilmektedir. Muzafferredin Şah’ın (1896-1907) 31 Aralık 1906 yılında imzalayarak yürürlüğe koyduğu I. Meşrutiyet ve Kanun-i Esasi, oğlu Muhammed Ali Şah (1907-1909) tarafından 23 Haziran 1908’de Meclis-i Milli’nin bombalıtılması üzerine rafa kaldırılmıştır. Bunun üzerine I. Meşrutiyetin ilan edilmesinde büyük rolü olan Azeri Türkleri çoğunlukta oldukları Azerbaycan bölgesinde Muhammed Ali Şah’a karşı bir mücadele başlatmışlardır. 25 Temmuz 1908’de başlayan Tebrizli Mücahidler ile Muhammed Ali Şah’a bağlı ordular arasındaki mücadele 11ay sürmüştür. Bu süre içinde Rusların da desteğiyle Tebriz’i kuşatan Muhammed Ali Şah’ın bütün uğraşlarına rağmen Settar Han ve Bâger Han liderliğindeki Mücahidler geri adım atmamışlardır. Şah’a bağlı birlikler arasında baş gösteren anlaşmazlıklar ve bazı komutanların Mücahidlerin tarafına geçmesi üzerine Muhammed Ali Şah 8 Mayıs 1909’da seçimlerin yapılp Meclis’in tekrar açılacağını tüm ülkeye bildirdikten sonra 13 Mayıs 1909’da birliklerini geri çekmek zorunda kalmıştır.

Bu çalışmada II. Meşrutiyet Hareketi’nin en önemli simalarından ve Azerbaycan Türklerinden Settar Han ve Bâger Han’ın hayatları ve meşrutiyet hareketinde oynadıkları roller, İngiliz Arşiv Belgeleri ile Farsça ve Türkçe kaynaklar ışığında ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: İran Meşrutiyeti, Settar Han, Bâger Han, Azerbaycan Türkleri.

Abstract:

The Iranian Constitutional movement, started in 1906 is considered to be one of the most important events in the recent history of Iran. The First Constitution,

* Bu çalışma, Erciyes Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi (BAP) tarafından SBA-11-3456 kodlu proje kapsamında desteklenmektedir.

** Bu çalışma 12-14 Eylül 2012 tarihlerinde Varşova’da düzenlenen “II. Uluslararası Türkoloji Sempozyumu”nda sunulan “İran Meşrutiyet Hareketi’nin Türk Liderleri: Settar Han ve Bâger Han” adlı bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş hâlidir.

*** Yrd. Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü – Kayseri gokbolat@gmail.com

signed and put into force on December 31st 1906 by Mozaffar Al Din Shah (1896-1907) was abolished due to the bombing of the *Majlis e Melli* (National Assembly) on June 23rd 1908 by his son Mohammad Ali Shah (1907-1908). Thereupon, Azeri Turks who had a major role in the proclamation of the First Constitution started a struggle against Mohammed Ali Shah in Azerbaijan where they are in majority. The struggle started on July 25th 1908 between the *Mujahideen* of Tabriz and the armies of Muhammed Ali Shah and lasted 11 months. During this time, despite all the efforts of Muhammed Ali Shah Tabriz was besieged with the support of the Russians and mujahideens led by Sattar and Bagher Khans withdrew. Because of the disputes that had arisen among the troops of Shah some commanders went on the side of the Mujahideen and Mohammed Ali Shah was forced to withdraw his troops after declaring elections to be held on May 8th 1909 and announced the re-opening of the Majlis e Melli throughout the country.

In this study, life of Azerbaijani Turks Settar and Bagher Khans who are the most important figures in the Second Constitutional Movement and their roles in the constitutional movement are discussed in detail in the light of the British archival documents and Persian and Turkish sources.

Key words: Sattar Khan, Bagher Khan, Iran Constitutional Movement, Azerbaijani Turks.

1. İran Meşrutiyet Hareketine Kadar Settar ve Bâger Hanlar

1.1. Settar Han *Serdar-ı Milli (Millî Komutan)*

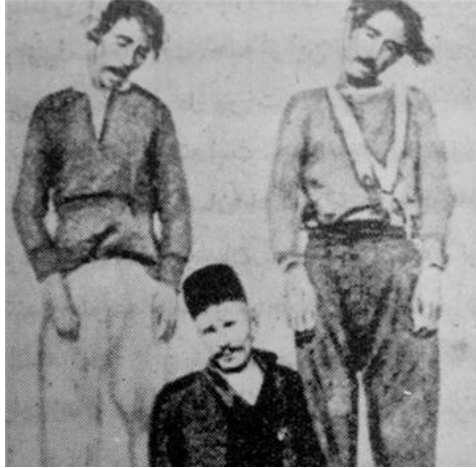
Hayatının ilk dönemleri hakkında fazla bilgi olmayan Settar Han, 16 Temmuz 1867 tarihinde Güney Azerbaycan'da bulunan *Karadağ*'da¹ dünyaya geldi. Doğduğu köyün adı konusunda kaynaklarda bir uzlaşma yoktur. Bazılarına göre anne tarafından ötürü *Karadağ*'daki *Germeduz* bucağı (Baykara, 1978, s. 84) bazı kaynaklara göre ise yine *Karadağ*'a bağlı *Suçumî* bucağıdır. Ancak diğer ve genel kabul gören görüş ise *Maskaran* ya da diğer adıyla *Cananlu* köyünde doğduğu şeklindedir (Nimetullahi, 1379, s. 7; Pistor-Hatam, 2009, gösterilen yer.)². Ancak kesin olan *Karadağ*'da doğduğudur (Kesrevi, 1388, s. 345; Hocegan, 1383, s. 147; Nevade, 1390, s. 35; Baykara, 1978, s. 85). *Hacı Hasan* ailesinin üçüncü erkek çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Babası Hacı Hasan *Karadağ*, orta halli bir *çerçi* idi. Tebriz'den aldığı kumaş vesair eşyayı Tebriz-*Karadağ* arasındaki köylerde satardı (Baykara, 1978, s. 84; Nimetullahi, 1379, s. 5). Hacı Hasan, Muhammed Hanlu *Aşireti*'nden olan ilk eşinin ölümünden sonra Beşik

¹ *Karacadağ* veya Farsçadaki diğer kullanımı *Arasbaran* olan bölge, günümüzde İran'a bağlı Doğu Azerbaycan Vilayeti ile Aras Nehri arasında bulunmaktadır.

² Anja Pistor-Hatam ve bazı diğer kaynaklarda köyün adı "Janali" olarak verilse de hem Farsça kaynaklarda yazıldığı şekliyle hem de bölgenin Azerbaycan Türklerinin yaşadığı bir yer olmasından dolayı adının Türkçe "Cananlu/Cananlı" olma ihtimali daha yüksektir. Janali' den *Canali* olma ihtimali ise Farsça kaynaklardaki yazımı esas aldığımızda ortadan kalkmaktadır.

köyünden Ümmü Gülsüm ile evlenmiş ve bu evlilikten dört oğlu ve bir kızı olmuştur. Oğullarının isimleri sırasıyla, *İsmail*, *Gaffar*, *Settar* ve *Azim*'dir. Hacı Hasan, bölgede kendisine güvenilen biri olup özellikle İran devleti ve Ruslarla başı derde girenlerin sıkça evine sığındığı önemli bir şahsiyettir. Ancak bu durum Hacı Hasan ve ailesi için büyük trajedilerin yaşanmasına sebep olmuştur. Şöyle ki, Settar Han'ın kardeşi İsmail, evlerine sığınan ve daha sonra arkadaş olduğu ve beraber kaçakçılık yaptığı *Kaçak Ferhat* adında birini evinde sakladığı ve polislere teslim etmediği gerekçesiyle yakalanmış ve o dönemde Tebriz Valisi olan Muhammed Ali Mirza'nın (Muhammed Ali Şah) talimatıyla haksız yere başı kesilerek öldürülmüştür. (Hocegan, 1383, s. 147)

İsmail'in ölümü tüm aileyi derinden sarsmış bundan dolayı daha sonra Tebriz'e taşınmışlardır. Babası bir süre Tebriz'de yaşadıkdan sonra tekrar Karadağ'a dönmüşse de çok geçmeden *Akyazı* denilen yerde üzüntüden ölmüştür. Ölmeden önce ise oğullarına zalimlere ve Kaçar sülalesine karşı mücadele etmelerini vasiyet etmiştir (Baykara, 1978, s. 84-85; Nevade, 1390, s. 35). İsmail'in Muhammed, Kerim ve İbrahim adında üç oğlu vardı. Rusların Tebriz'i işgalinden sonra üçü de cansiperane bir şekilde mücadeleye katılmışlardır. Kerim ve Muhammed 1911'de Tebriz'de Ruslara karşı ölümüne saldırmış ancak yakalanarak Ocak 1912'de idam edilmişlerdir. İbrahim ise Settar Han'la birlikte Tahran'a gitmiş ve orda diğer birçok mücahidle birlikte can vermiştir. Ayakkabı tamircisi olan diğer kardeşi Gaffar ise dürüstlüğüyle tanınan biriydi. O da Rusların Tebriz'i işgali sırasında cesur bir şekilde mücadele etmiş ve bu uğurda ölmüştür. Settar Han'ın sadece kardeşi ve yeğenleri değil kendi akrabasından çoğu bu mücadelelerde şehit olmuşlardır (Nimetullahi, 1379, s. 6; Browne, 1912, s. 21).

Resim 1: Settar Han'ın yeğenleri Muhammed Han (sağda) ve Kerim Han'ın (solda) idamı
(Kaynak: Browne, 1912, s. 21)

Settar Han, çocukluğunda babasıyla birlikte köy köy dolaşarak ona yardımcı olmuştur. Hiç okula gitmemiştir. Bu yüzden okuma yazma bilmezdi. Öyle ki alfabedeki harfleri bile tanımazdı. Ancak zeki ve mantıklı bir yapısı vardı. Ayrıca yaşadığı olaylar ona ciddi tecrübeler kazandırmıştı. Dinî bakımdan Şii mezhebine mensup olup her ne kadar hayat tarzı ile çelişkili gibi görünse de dindar bir kişiliği vardı. Tahran'da bir grup arkadaşıyla beraber imzaladığı ve yol haritalarını çizen belgedeki *Din-i müb'in-i İslâm, bekâ-yı meşrutîyyet ve istiklâl-i memleket-i İran..* ifâdesi de bunu göstermektedir (Revasani, 1385, s. 252).

Karakter olarak babasına benzediğinden olsa gerek kendisine sığınan ve yardım isteyenlerin bu isteklerini geri çevirmez, canı pahasına da olsa yardımcı olmaya çalışırdı. Tebriz'de bulunduğu sırada meydana gelen bir hadise bunun en önemli göstergesidir. Polisten kaçan Kafkasya kökenli iki kaçak Settar Han'ın evine sığınmış ve bunun üzerine ev polisler tarafından kuşatılmıştır. İki kaçağın teslim edilmesi yönünde başlayan tartışma Settar Han'ın kaçakları teslim etmemesi üzerine silahlı çatışmaya dönüşmüş ve bu sırada polislerden biri vurulmuştur. Bunun üzerine Settar Han yakalanarak Erdebil'de bulunan ve şartlarının kötülüğü ile ünlü *Narin Kale* zindanına hapsedilmiş ve burada iki yıl işkence görmüştür. Oldukça ağır koşullarda geçen iki yılın ardından zindanda tanıştığı *Kocabeyli Haşim* adlı biriyle, *Alarlu* aşiretinden bazı kişilerin de yardımıyla firar etmiştir. Zindanda geçirdiği süre onu Kaçar devletine karşı iyice düşman etmiş ve bundan sonra devlete karşı mücadele eden çetelerle birlikte hareket etmeye başlamıştır. Uzun bir süre dağlarda eşkıyalık yaparak yaşamını sürdürürken hem koşulların zorluğu hem de babasının tavsiyesi üzerine eşkıyalıktan vazgeçip şehir ve köylerde gizli gizli yaşamaya başlamıştır. Bu sırada Tebriz'deki *Hıyaban Mahallesi*'ne gelen Settar Han, burada daha sonra en yakın arkadaşı ve yoldaşı olacak olan *Bâger Han* ile tanışmıştır. İnsanî ilişkiler ve liderlik açısından oldukça yetenekli biri olan Settar Han, Bâger Han ile birlikte Tebriz'deki meşrutiyet ve değişim taraftarlarını etraflarına toplamış ve zaman zaman onlarla biraraya gelerek fikir alışverişinde bulunmuşlardır. Bir süre sonra babasının ve dostlarının yardımı ve verdikleri yüklü bir parayla Settar Han affedilmiştir (Baykara, 1978, s. 86,87,88).

Bundan sonra Merend'e giderek demiryolunda memuriyete başlayan Settar Han kısa bir süre sonra oradan da ayrılarak bir süre Merend ve Hoy arasında veliaht şehzade *Muzafferedin Mirza*'ya bağlı jandarmada (tüfengderan) görev yapmış ve burada kendisine hizmetlerinden dolayı Muzaffereddin Mirza tarafından *Han* ünvanı verilmiştir (Pistor-Hatam, 2009, gös.yer). Ancak kısa bir süre sonra oradan da ayrılıp Tahran ve Horasan'a gitmiş ve Horasan Valisi'nin emrindeki yardımcı kuvvetlerde görev almıştır. Fakat kendisini isyan eden Türkmenlere karşı mücadele etmek için göndermek istediklerinde Settar Han buna karşı çıkmıştır. Bunun üzerine Horasan hâkimi kendisine tahkir edici sözler söylemiştir. Settar Han da

kendisine söylenen sözlere aynı şekilde karşılık vermiş ve görevinden ayrılmıştır (*Cihad*, 1361, s. 51).

Horasan'dan sonra bir süre Tebriz'de gidip tekrar eşkıyalığa başlayan Settar Han bir süre sonra tutuklanmamak için buradan da kaçmak zorunda kaldı. 1894'te Irak'a, Şiilerce kutsal kabul edilen *Atebat-ı Aliya*'ya hac ibadeti için gittiğinde ise Kâzımeyn'de İranlı ziyaretçilere kötü davranan yerel görevlilerle bir münakaşa yaşamıştır. Tartışma üzerine oraya gelen Iraklı polisler de görevlilerden yana olunca Settar Han ve polisler arasında kavga çıkmış ve polislerden birini dövmüştür. Bunun üzerine hakkında Osmanlı yöneticilerine şikâyetle bulunulmuştur. Ancak dönemin ünlü Şii din adamı *Ayetullah Mirza Hasan Şirazi*'nin (1815-1894) devreye girmesiyle hakkında her hangi bir işlem yapılmamıştır. Bir süre tekrar Tebriz'de yaşadktan sonra hayatının daha sonrasında önemli değişikliklere neden olacak olan ikinci hac yolcuğu için 1901-1902'de bu kez Necef'teki İmam Ali Türbesi'ne gitmiş ve burada önceki hayatından vazgeçeceği ve kanunlara uyan bir hayata başlayacağı şeklinde kendisine söz vermiştir. Bu sözünden dolayı İran'a tekrar döndüğünde eski hayat tarzı yerine, Selmas'ta Hacı Muhammed-Tâki Sarraf adında Tebriz'li bir kodamanın konağında güvenlik dâhil her türlü işten sorumlu kâhya olarak işe başlamıştır. Ancak okuryazar olmaması burada da karşısına bir sorun olarak çıkmıştır. Konağın hesap işlerinde bir takım zorluklar yaşayınca işi bırakıp 1904'te tekrar Tebriz'e dönmüş ve burada at satıcılığı yapmaya başlamıştır (Pistor-Hatam, 2009, gös.yer; Baykara, 1978, s. 87).

Tebriz'de bulunduğu sırada çeşitli gruplarla görüşmeye başlayan Settar Han, Tebriz'deki ünlü *Şeyhî Medresesi* ve onun öğretilerine ilgi duymaya başlamıştır. Ayrıca Meşrutiyet mücadelesinde önemli görevler üstlenen *Lutiler*'e³ katılmıştır (Abrahamian, 2008, s. 52). Esasında çoğu eğitimsiz olan bu insanlar, din, vatan, millet gibi kavramlara büyük bir saygı duyuyorlardı. Özellikle Tebriz'de din adamlarının çoğunun Meşrutiyet taraftarı olması ve herkesi bu mücadeleye davet etmeleri Lutileri de etkilemiş, bu nedenle mücadelede aktif olarak yer almışlardır (Fethi, 1389, s. 36-37).

1.2. Bâger Han *Salâr-ı Milli* (*Milli Lider*)

Settar Han'ın en yakın arkadaşı ve can yoldaşı olan Bâger Han 1862'de Tebriz'deki *Hıyaban Mahallesi*'nde doğmuştur. Babasının adı Hacı Rıza Benna'dır. Settar Han'dan farklı olarak az da olsa bir mollanın yanında eğitim almıştır. Soyadından da anlaşılacağı üzere duvarcı ustası olan

³ Kökenleri Timurlar'a kadar giden Lutiler, İran'da genellikle fakir ve genellikle ağır ve beden gücü gerektiren işlerde çalışan, çoğunluğu güçlü kuvvetli olan insanların oluşturduğu bir gruptur. Hayat tarzları çok dinî olmasa da yaptıkları işin dinî duygu ve düşüncelerine aykırı olmamasına dikkat ederlerdi. İran'da bunlar sınıfsal bir tabakayı oluşturmaktaydı ve bunlara ait *Lutî Hane* veya *Neggare Hane* denilen yerler bulunurdu. Floor, 1971, s.104; Abrahamian, 1968, s. 195)

babasının yanında çalışmaya başlayan Bâger Han onun yanında ustalığa kadar yükselmiştir (Serdarınıya, 1369, s. 15; Amanat, 1989, s. 726; Abrahamian, 2008, s. 52; Baykara, 1978, s. 105-106). Aynı mahalleden Mimar Hacı Hüseyin'in çizdiği bir plan üzerinde birkaç tane iki katlı bina da yapmıştır. Ancak bu meslekte iş bulmak her zaman mümkün olmadığı için devlet memurluğuna girmiş ve atlı tahsildarlık yapmaya başlamıştır. Daha sonra ise Settar Han gibi, Tebriz Valisi olan veliaht şehzade Muzaffereddin Mirza'nın emrindeki kuvvetlere 'yüzbaşı' rütbesiyle katılmış ve gösterdiği cesareten dolayı kendisine de "Han" unvanı verilmiştir. Bu nedenle daha sonraları "Bâger Han" diye anılmaya başlamıştır. Devlet hizmetindeyken devletin halka karşı zulmü yakından görmüş, yöneticilerin İngiliz ve Rusların elinde adeta birer oyuncak haline geldiğine tanık olmuştur. Bu yüzden ve saray görevlileriyle yaşadığı bir tartışmadan ötürü devlet memuriyetinden ayrılmış ve Kaçar Hanedanına düşman haline gelmiştir (Baykara, 1978, s. 106).

Bâger Han hakkında en orijinal çalışmayı yapan Azerbaycan Türklerinden Samed Serdarınıya'nın onu tanıyanlardan birebir aktardığına göre, Bager Han misafirperver ve yiğit biri olmasına rağmen konuşma sırasında çabuk sinirlenen ve öfkesine hâkim olamayan biriydi. Settar Han gibi o da başkalarına itaat etmeyi pek sevmezdi (Serdarınıya, 1369, s. 15). Bâger Han, Settar Han'la kurduğu yakın dostluktan sonra onunla birlikte hareket etmeye başlamış, Settar Han gibi Şeyhî Medresesi lideri Tegat'ül-İslâm'ın taraftarlarından biri olmuş ve daha önce adı geçen Lutî'lere katılarak Hıyaban Mahallesi'nin reisi olmuştur (Amanat, 1989, s. 726). Settar ve Bâger Hanların Meşrutiyet öncesi hayat öyküleri farklı olsa da tanıştıktan ve Meşrutiyet mücadelesine katıldıktan sonra hayatlarının sonuna kadar beraber hareket etmişler, bir bakıma aynı kaderi paylaşmışlardır.

2. Meşrutiyet Hareketleri Sırasında Settar ve Bâger Hanlar

Meşrutiyet kelimesinin kökeninin nereden geldiği tam olarak bilinmemekle birlikte kesin olan bu kavramın İran'a Osmanlı'dan geçtiğidir. Meşrutiyet dönemi entelektüellerinden Ali Ekber Dehoda'ya göre, Meşrutiyet terimi ne Arapça'da ne de Farsça'da kullanılmıştır. Bu terim Farsça'ya Osmanlı Türkleri vasıtasıyla geçmiştir (Gheissari, 1997, s. 24).

1906 yılında *Birinci Meşrutiyet* ilan edildikten sonra Settar ve Bâger Hanlar Tebriz'de daha aktif bir hale geldiler ve 1907'de Tebriz Mücahidleri'ne (*Mücahidun*) katıldılar. Ayrıca Tebriz meşrutiyetçilerinin en önemli kuruluşlarından biri olan *Encümen-i Hakikat'e* üye oldular (Pistor-Hatam, 2009, gös.yer.). Sürekli beraber hareket eden Settar ve Bâger Hanlar kısa sürede Tebriz'de herkes tarafından bilinen iki önemli sima haline gelmişlerdir. Yaşadıkları iki önemli olay onların herkes tarafından tanınmasına büyük katkı sağlamıştır. Bunlardan ilki Muhammed Ali Şah tarafından Tebriz'deki meşrutiyetçileri ortadan kaldırmak için gönderilen

Ekrem'üs-Saltana'yı şehre girmeden yakalamak için gönderilen gruba gönüllü olarak katılmalarıdır. Ancak Ekrem'üs-Saltana'yı yakalamak için *Baba Bağı* denilen yere geldiklerinde onun Esedullah denilen biriyle gün doğmadan oradan ayrıldığını ve Tahran'a döndüğünü öğrenmişler ve bir netice alamamışlardır. Buna rağmen gösterdikleri cesaret herkeste büyük hayranlık uyandırmıştır (Kesrevi, 1388, s. 345). İkinci olay ise yaşanan gergin ortamdan dolayı fiyatları artıran ve bu nedenle halkı zor durumda bırakan hububat satıcılarını ürünlerini normal fiyatından satmaya zorlamalarıdır. Bu önemli bir konuydu çünkü özellikle Kafkaslardan gelen savaşçılar bomba yapımında uzmanlaşmış kişiler olduklarından bomba yapımı için bazı ürünlere ihtiyaç duyuyorlardı. Settar ve Bâger Hanlar sayesinde meşrutiyetçilerin bu önemli ihtiyacı da sorunsuz karşılanmış oldu (Abrahamian, 2008, s. 52).

2.1. Tebriz Kuşatması ve Settar ve Bâger Hanlar

Meclis-i Millî'nin Şah'a bağlı ve Rus komutan Liyakof'un liderliğini yaptığı *Kazak Tugayları* tarafından 22 Haziran 1908'de bombalanması ve böylece Birinci Meşrutiyet'in sona ermesiyle Tebriz hariç İran'ın diğer şehirlerinde Meşrutiyet hareketi de sona ermişti. Meşrutinin ilan edilmesinde büyük gayretleri olan Tebriz halkı Meclis'in bombalanmasına karşı çıkmış ve Şah'ın bu zorbalığını kabul etmemişlerdir. Hadiseden kısa bir süre sonra pazardaki esnaflar toplanarak genel greve gitmişler ve Şah'ı protesto etmişlerdir. Ayrıca Tebriz Şeyh'ül-İslâm'ı Meclis'in acil olarak açılması yönünde bir bildiri yayınlamıştır. Diğer bütün şehirlerde şehir konseyi görevini gören vilayet encümenleri birer birer kapandığı halde Tebriz'deki *Encümen-i Tebriz* kapanmamış, Milli Meclis'in yokluğunda Şah yanlısı üyeleriyle yollarını ayırarak kendisini "Geçici Azerbaycan Hükümeti" olarak ilan etmiştir. Böylece aldığı kararlarla Şah'a karşı meşrutiyet mücadelesini başlatmış ve bu mücadelenin ana merkezi haline gelmiştir (Abrahamian, 1982, s. 96-97).

Tebriz'de Meşrutiyetçilerle Şah taraftarları arasında meydana gelen çatışmalar üç farklı aşamada cereyan etmiştir. Mücadelenin ilk aşaması 22 Haziran 1908'de Tahran'daki Milli Meclis'in bombalanmasından hemen sonra, Haziran'ın sonu ve Temmuz başlarında sokaklarda meydana gelen kısa süreli çatışmalardır. Bu çatışmalar Tebriz'de bulunan yaklaşık 30 mahalleden bir kaçında meydana gelmiştir. En önemli çatışmaların yaşandığı yer ise *Acıçay* nehrinin yanında ve şehrin kuzey batısında yer alan aynı zamanda Settar Han'ın da mahallesi olan *Emirhiz Mahallesi*'dir. Settar Han ve yardımcısı Bâger Han'ın liderliğini yaptığı bu mücadelelerde Şah taraftarlarına karşı ciddi bir üstünlük sağlanmıştır. İkinci aşama ise Şah taraftarlarının Tebriz'den tamamen çıkarılmaları sonrasında yaşanan gelişmelerdir. Şah'a bağlı birlikler şehre erzak girişini kesmek ve halkı zayıf düşürmek için büyük çaba göstermişler ancak bunda başarılı olamamışlardır.

Bu noktada yine Settar Han ve Bâger Han'ın etkisi olmuş ve şehri Rusya sınırına bağlayan en uzun yol olan Culfa yolunun kontrolünü ele geçirmişlerdir. Üçüncü aşama ise 3 Şubat 1909'dan itibaren şehrin dışarıyla bağlantısının ve şehre erzak girişinin tamamen kesilmesi ve sonrasındaki gelişmelerdir. Mücahidler kuşatmayı yarmak için sonuncusu 22 Nisan'da olmak üzere birçok saldırı düzenlemişler ancak başarılı olamamışlardır. Bu süre içinde şehir halkı açlıktan zayıf düşmüş ve birçok kişi hayatını kaybetmiştir. Kıtık artık dayanılmaz bir hale gelince görünüşte erzak getirmek ve şehirdeki Avrupa vatandaşlarını kurtarma bahanesiyle 29 Nisan 1909'da Rus orduları General Znarsky komutasında şehre girmiş ve burayı işgal etmiştir (Browne, 2001, s. 236; Keddie & Amanat, 1991, s. 205).

Meclis-i Millî'nin bombalanmasından önce Tebriz'de yaşanan bazı gelişmeler iki taraf arasındaki mücadelelerin başlangıcını oluşturmuştur. Şöyle ki, Tebriz Müçtehidî Hacı Mirza Hasan, İmam-ı Cuma Mirza Abdulkerim, Mir Haşim ve birkaç ulema Muhammed Ali Şah'a bir telgraf göndererek Meşrutiyetin ortadan kaldırılmasını istemişlerdir. Bu istek Tebriz'deki Meşrutiyet taraftarlarını öfkelenmiştir ve Mir Haşim yakalanarak öldürülmüştür. Bunun üzerine Şah taraftarları Muhammed Ali Şah'ın da bizzat tahrikiyle *Deveci* mahallesinde toplanarak Emirhiz Mahallesi'ne doğru yürümüşler ve burada halkın bir kısmını öldürüp evlerini yağmalamışlardır. Ayrıca Emirhiz'in hemen yanı başındaki Çahar Manar'da bulunan mücahidlerin evine bomba atmışlardır. Bu arada Tebriz'deki Rus konsolosluğu tarafından Şah'a bağlı orduların Tebriz'e doğru yola çıktığı ve yakında burada olacakları şeklinde halk üzerinde korku yaratan haberler yayılmıştır. Bunun üzerine Bâger Han da dâhil olmak üzere ümitsizliğe kapılan meşrutiyet taraftarlarının birçoğu evlerine barış isteğinin bir göstergesi olarak beyaz bayrak asmışlardır (Browne, 2001, s. 237; Sykes, 1930, s. 416; Daniel, 2000, s. 125; FO, 416/37, July 1, 1908). Hatta bu sırada Rusya'nın Tebriz konsolosu Settar Han'ın yanına gelerek çeşitli tavsiyelerde bulunmuş ve tehlikelerden korunmak için isterse evinin çatısına Rus bayrağı asabileceğini ve güvenli bir şekilde hayatına devam edebileceğini söylemiştir. Settar Han ise cevaben: *Ben yedi düvelin İran bayrağı altına girmesini isterken neden Rus bayrağının altına sığınayım* demiştir (Nevade, 1390, s. 35).

Settar Han ve kendisine sadık bazı adamları bu haberler üzerine karşı saldırıya geçerek daha önce Şah taraftarlarının eline geçen yerleri geri almış ve 16 Temmuz 1908 gecesini şehirdeki bütün evleri tek tek dolaşarak asılan beyaz bayrakları sabaha kadar indirmiş ve halkı birlikte mücadeleye çağırılmışlardır. Bunun üzerine Tebriz halkı heyecana gelerek "Yaşasın Settar Han!" ve "Kahrolsun Meşrutiyet düşmanları!" diye bağırma ve yeniden organize olmaya başladılar. (Baghdadi, 1982, s. 188; Keddie & Amanat, 1991, s. 205). Edward Browne'a göre eğer Settar ve Bâger Hanlar olmasaydı, Şah'a bağlı ordu kısa sürede ve seri bir şekilde şehri ele geçirir

ve böylece meşrutiyet mücadelesi büyük yara alırdı (Browne, 2001, s. 236). Bu olaydan sonra Tebriz'deki çatışmalar yerellikten çıkıp ulusal bir boyuta ulaşmıştır. Tahran, Meşhed ve Reş'ten gelen meşrutiyet taraftarları Settar ve Bâger Hanların etrafında toplanmaya başlamışlardır. Bunun yanı sıra Fedailer (İran Ermenileri) ve Kafkaslardan Tebriz'e gelen çok sayıda Türk (daha çok Azerbaycan'dan), Ermeni (Taşnaklar), Gürcü ve Rus sosyal demokrat da İran meşrutiyetçilerine destek vermişlerdir (Acudani, 1372, s. 433-434; Afary, 2004, s. 68; Baghdadi, 1982, s. 205).

Resim 2: Tebriz Kuşatmasında Settar Han, Bâger Han ve Tebriz Mücahidleri

Böylece Settar ve Bâger Hanlar Tebriz'deki mücadelenin liderleri konumuna gelmişlerdir. Bu liderlikte ikisinin de cesur ve mücadeleci özelliği kadar bilhassa Settar Han'ın sempatik yapısı, Tebriz halkı ve Mücahidun'la yakın ilişkiler kurması, bir çok konuda diğerlerine de danışması ve bu nedenle kendisine karşı oluşan güven etkili olmuştur. Settar Han, mücadelenin sonuna kadar Tebrizli Mücahidleri organize etmiş böylece onların birlik olmalarını sağlamıştır. Devlete ait ele geçirdiği silah ve cephaneyi Mücahidlere dağıtmıştır. Bunun yanı sıra Tebriz Encümeni de mücadele için gerekli parayı sağlamak için varlıklı kimselere vergi mecburiyeti getirmiştir. Mücadele için gerekli ihtiyaçlar sağlandıktan sonra daha az tehlikeli yerlerde savaşmaları amacıyla ayrıca bazı yedek kuvvetler oluşturulmuştur. Mücadeleye katılan Mücahidlere günlük 4, yedek kuvvetlere ise 2 kıran yevmiye ödenmiştir. Settar Han, Mücahidlere sıkı bir disiplin uygulamış ve onlara zenginlerin mallarını yağmalamayı ve halka zarar verici hareketleri yasaklamıştır. Koyduğu kurallara uymayanları halkın

içinde sert bir şekilde cezalandırmış hatta affedilmez suç işleyen bazıları herkesin gözü önünde asmıştır (Afary, 1996, s. 215).

Tebriz'deki meşrutiyet mücadelesine destek vermek için Kafkaslardan gelenler ise Rusya Sosyal Demokratları, Ermeni Taşnak Örgütü ve Bakü'de bulunan Himmet Partisi tarafından organize edilmekteydi. Mücadeleye Kafkaslardan katılanlar kırmızı bayrak taşıırken, İranlı meşrutiyetçiler ise üç renkli İran bayrağı altında savaşıyorlardı. Kafkaslardan gelenlerin ortak sloganı “Özgürlük Aşkının Vatanı Yoktur” idi (Abrahamian, 2008, s. 51).

Kuşatma süresince Tebriz'deki yollar ve önemli yerlerin kontrolü Settar Han ve adamlarının elindeydi. Fakat bu süre içinde Tebriz'in dünya ile bağlantısı kesilmiş ve neredeyse ne olup bittiği hakkında hiçbir haber alınamıyordu. Ancak, Osmanlı Devleti'nde 24 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyet'in ilan edildiği haberi 4 Ağustos'ta Osmanlı'nın Tebriz şehbenderi tarafından Tebriz'e ulaştırılmış ve bu durum Tebriz'deki meşrutiyet taraftarlarının moralini yükseltmiştir. Bunun sebeplerinden birisi Osmanlı ve İran arasındaki Sünnilik ve Şiilik'ten gelen husumetin son dönemlerde azalmaya başlamasıydı (Sykes, 1930, s. 416). Bunu sağlayan en önemli etkenlerden biri ise Cemaleddin Afganî ve öğrencilerinden “İttihad-ı İslâm” kitabının yazarı Şehzade Hacı Şeyh'ül-Reis'tir. Bu iki ismin yaydığı *İslâm Birliği* fikri iki toplumun birbirine karşı düşünce ve tavırlarının değişmesine neden olmuştu. Bu haber üzerine Tebriz meşrutiyetçileri bir beyanname hazırlayıp afişler halinde tüm şehre asmışlardır. Osmanlı Devleti ile muhtemel bir birlikteliği arzulayan bu beyanname de şu ifadeler yer almaktaydı (Browne, 2001, s. 237) :

Eğer yeni bir vali destek kuvvetleriyle şehre gelmeden, kabul edilebilir bir çözüm yolu bulabilirlerse Sultan (Osmanlı) Şah'ın yerine iyi bir Padişah olarak kabul edilecektir.

Bununla ilgili olarak 16 Teşrin-i Sani/Kasım 1908'de Rus *Novoye Vremya* gazetesinde Tebriz kaynaklı yayımlanan bir telgrafname Osmanlı ve Rusya arasında ciddi bir gerginliğe neden olmuştur. Gazetenin yayımladığı telgrafnameye göre Fedailer Tebriz'e girdiği sırada Settar Han'ın sergilediği tutumdan memnun kalan Osmanlı Devleti, Settar Han'a bu memnuniyetini bildirilen bir mektup ile rozet göndermiştir. Ayrıca bizzat Padişah tarafından gönderilen bir şecaat (cesaret) madalyası da Tebriz şehbenderi tarafından kendisine tevdi edilmiştir. Bu haber Rusya'da ciddi bir etki yapmış ve Rusya'nın İstanbul büyükelçisi *Çarikof* Hariciye Nezareti'nden konuyla ilgili bilgi istemiştir. Hariciye Nezareti gönderdiği resmi yazıda haberin doğru olmadığını belirterek haberi tekzip etmiştir (BOA, YA. HUS.145/28). Ancak resmi kayıtlarda böyle bir haber tekzip edilse de doğru olma ihtimali de yüksektir. Şöyle ki 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İran'ın Osmanlı sınırında örgütlenen ve kendilerine *Fedai* denilen Ermeni komitacılar buradan Osmanlı topraklarına sürekli saldırıda bulunmuşlardır. Bunlardan en

etkilisi 1896 Van İsyanı sırasında olmuştur. Ermenilerin İran içindeki bu faaliyetlerine ise İran yöneticileri gizliden destek vermişlerdir⁴. Bu nedenle Osmanlı Devleti'nin hem İran yönetimine karşı mücadele eden hem de meşrutiyet mücadelesine destek vermelerine rağmen bunun dışında hiçbir ortak yönleri olmayan Fedailere karşı mesafeli duruşundan dolayı Settar Han'a böyle bir ilgi göstermiş olması ihtimali yüksektir. Bunun yanı sıra Osmanlı'da II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinde önemli rol oynayan Jön Türkler'den bazılarının Tebriz mücadelesini ve Azerbaycan Türklerini desteklediklerin de kaynaklarda yer almaktadır (Browne, 2001, s. 238).

İki taraf arasındaki mücadele 1908'in sonbahar ve kış aylarında şiddetini artırmaya başlamıştır. Bu dönemde *Ayn'üd-Devle* idaresindeki 40 bin kişilik ordu Tebriz'e giden yolları tek tek kapatıp şehre erzak girmesini engellemeye, böylece meşrutiyet taraftarlarının gücünü kırmaya çalışıyordu. Ancak Tebriz halkı bu kuşatmaya karşı olanca gücüyle direnmeye devam ediyordu. Ekim ayında Settar ve Bâger Hanların yaptıkları saldırı sonucunda Şah yanlısı Rahim Han'ın birlikleri bozguna uğratılmış ve Tebriz'deki cephanelik ele geçirilmişti. Bu saldırı sonrasında yaklaşık 20.000 tüfek ve ciddi miktarda cephane meşrutiyetçilerin eline geçmiştir (Baykara, 1978, s. 108). Bu durum çıkarları tehlikeye giren Rusya ve İngiltere'yi oldukça rahatsız etmeye başlamıştı. Ruslar adeta elleri tetikte şehre girmeyi bekliyorlardı. Şubat 1909'dan itibaren Culfa yolunun da Şah'a bağlı ordunun eline geçmesiyle şehirde inanılmaz derecede kıtlık kendini gösterdi. Buna rağmen Tebriz hala meşrutiyetçilerin kontrolü altındaydı. Bu durum karşısında iki devlet anlaşarak Rusların şehri işgal etmesini kararlaştırdılar. Bundan karardan sonra Rus ordusu şehre erzak ulaştırma bahanesiyle harekete geçerek Tebriz'e girmiş ve kuşatmayı kaldırmıştır (Sykes, 1930, s. 417).

Rusların 29 Nisan 1909'da Tebriz'i işgal etmesi üzerine Settar ve Bâger Hanlar Osmanlı Konsolosluğuna sığınmışlar (BEO 3562/267081-1) ve Muhammed Ali Şah'ın Temmuz 16 Temmuz'da tahttan indirilişine kadar orada kalmışlardır. Bu süre içinde *İstiklal* isimli bir gazete de çıkarmışlardır (Erol, 2007, s. 34). Settar ve Bâger Hanların Osmanlı Şehbenderliği'ne sığınması Rusya ve İngiltere'yi rahatsız etmiştir. İki devlet kendi çıkarları açısından ulusal birer kahraman haline gelen bu iki ismi etkisizleştirmek istiyorlardı. Bu nedenle Osmanlı Devleti'ne diplomatik baskı yapmaya başladılar. Osmanlı Devleti, Rusya ile yaptığı görüşmelerde Settar ve Bâger Hanlara sığınma hakkı verilmiş olmakla birlikte şehbenderlikten istedikleri zaman ayrılacaklarını belirtmiştir. Ancak ayrılmaları durumunda can güvenliklerinin sağlanması hususunda Rusya'dan güvence istemiştir (BOA, MV.19/128-19). Rusya'dan gerekli teminatı alamayan Osmanlı Devleti,

⁴ Ermenilerin İran içindeki örgütlenmeleri ve Kaçar Hanedanlığının Ermenilere verdikleri destekler hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Bolat, 2010.

Tebriz Şehbenderliği vasıtasıyla onlara artık kendilerini şehbenderlikte koruyamayabileceğini ama isterlerse İstanbul'a gönderilebileceklerini bildirmiş ve bu konudaki düşüncelerini sormuştur. İstanbul'a gitme fikrine sıcak bakmayan Settar ve Bâger Hanlar, bunun üzerine Tahran'da bulunan *Sipahdar-ı Azim*'e bir telgraf göndermişler ve durumu anlatmışlardır. Bunun üzerine Sipahdar-ı Azim, onlara bir yolunu bulup Tahran'a gelmelerini, Rusların buraya kadar gelemeyeceklerini bildirmiştir (Ayn'üs-Saltana, 1995, s. 2691). Ancak Rus işgali altındaki Tebriz'den Tahran'a ulaşmak riskli olduğu için orda kalmayı tercih etmişler ve Muhammed Ali Şah'ın 16 Temmuz 1909'da görevinden ayrılması ve İkinci Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte genel af ilan edilmesinden sonra şehbenderlikten ayrılmışlardır (Amanat, 1989, s. 727; Ayn'üs-Saltana, 1995, s. 2784).

3. Meşrutiyetin İlanından Sonra Settar ve Bâger Hanlar

Muhammed Ali Şah'ın tahttan ayrılmasından sonra tüm ülkede bir kahraman haline gelen Settar Han yaptığı hizmetlerin karşılığı olarak 9 Eylül 1909'da Erdebil'e vali olarak atandı. Ancak hem idarecilik anlamındaki tecrübesizliği ve bundan dolayı idaresi altındakilere aşırı sinirli yaklaşımları hem de Tebriz'de Rahim Han ile şehir halkı arasında yaşanan bir gerginlikten dolayı görevinden ayrılıp tekrar Tebriz'e döndü. Ancak Tebriz'de durumlar değişmişti. Tebriz'e yeni vali olarak atanan *Muhbir'us-Saltana* ve Rus konsolosu, Settar ve Bâger Hanlar ile Lutileri şehirden uzaklaştırmak istiyorlardı. Bunun en önemli sebebi kuşkusuz Settar ve Bâger Hanların halk nezdindeki itibarı ve bundan dolayı gelecekte şehrin kontrolünün bunlara geçeceği korkusuydu (Pistor-Hatam, 2009, gös.yer). Bununla ilgili olarak Rus konsolosu Baronovski'ye ait, *İran-ı Nev* gazetesinin 9. sayısında çıkan bir haberde konsolos: *Azerbaycan'ın huzurunu temin etmek için Settar ve Bâger Hanların oradan mutlaka çıkarılmaları gerektiğini* belirtmiştir (Ayn'üs-Saltana, 1995, s. 3041). İngiltere ve Rusya bu yönde Tahran'da hükümete baskı yapmışlar ve hükümetin Settar ve Bâger Hanların Tebriz'den başkent Tahran'a gönderilmeleri yönünde karar almasını sağlamışlardır. İngiltere'nin Tahran büyükelçisi Sir G.Barclay'ın İngiltere Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey'e 4 Mart 1910'da gönderdiği telgrafta, *İran Vezir-i Azamının Settar ve Bâger Hanların Tahran'a gelmeleri yönünde emir verdiğini, bunların gelmelerinin fedai güçlerini çökerteceğini* belirtmiştir (FO, 416/43, March 4, 1910).

Ayrıca Rusya Dışişleri Bakanlığı Tahran'daki büyükelçiliğine gönderdiği bir talimatla İran hükümetinin uyarılarak Settar ve Bâger Hanların etkisizleştirilmesi için zaman kaybedilmemesi gerektiği, bununla ilgili acil harekete geçilmesini aksi takdirde gerekli önlemleri kendilerinin alacaklarını bildirdi (FO, 416/43, March 11, 1910).

Ortaya çıkan gelişmelere güçlerinin yetmeyeceğine kanaat getiren Settar ve Bâger Hanlar Tebriz'den ayrılmaya karar verdiler. Tebriz'den

ayrılmadan önce Tebriz Valisi Muhibir'us-Saltana ile görüşerek ona şunları söylemişlerdir:

Amacımız meşrutiyetin iadesi ve İran milletinin huzuruydu. Şuan ben ve refikam Bâger gidiyoruz. Size iyiliğimiz çoktur. Ayrıcalık ve bir şey isteme gibi bir alışkanlığımız yok bizim. Tekrar millete hizmet için bize ihtiyaç duyulursa elbette bundan şeref duyarız (Ayn'üs-Saltana, 1995, s. 2784).

3.1. Settar ve Bâger Hanların Tebriz'den Ayrılmaları

Tebriz'den yanlarında 300 atlı ile birlikte ayrılan Settar ve Bâger Hanları Kazvin'de Meclis'ten iki milletvekili karşıladı. Bu tür gösterilere alışık olmayan iki mütevazı insan haber vermeden sabahleyin Kazvin'den Tahran'a hareket ettiler. Ancak yola çıktıkları haberi Tahran'a onlardan önce ulaştı ve 19 Mart 1910'da Tahran'ın dışında onları bekleyen kalabalık bir grup bando eşliğinde bu iki kahramana görkemli bir karşılama merasimi düzenlediler. Bu sırada Tahran'da Mehrabad denilen bölgede binlerce insan da onları bekliyordu. Bazı kaynaklara göre onları karşılamaya Tahran halkının yaklaşık üçte ikisi gelmişti. Tahran'a vardıklarında Ahmet Şah ve hükümet üyeleri tarafından Gülistan Sarayı'nda bir karşılama töreni düzenlendi. Birkaç gün hükümetin onursal misafirleri olarak kaldıktan sonra şimdiki Rus büyükelçiliğinin olduğu yerde bulunan Park-ı Atabeg'e yerleştiler (Pistor-Hatam, 2009, gös.yer).

Tahran'da milli kahramanlar olarak karşılanan Settar ve Bâger Hanlar Milli Şura Meclisi'nin ikinci oturumunda, milletvekilleri tarafından *Meşrutiyetin Gerçek Kurtarıcıları* olarak onurlandırıldılar ve Meclis tarafından kendilerine birer şükran plaketi sunuldu (Erol, 2007, s. 35). Gösterilen bu teveccühe karşılık Serdar ve Salar-ı Millî Meclise hitaben şu konuşmayı yaptılar:

Şükürler olsun ki halkın fedakârlıkla çektiği zahmetler neticesinde biz milletin kâbe-i amali ve İranlıların azatlık ve ebedi saadet kaynağı olan Milli Şura Meclis'ine geldik. Kadim İran milletine olan samimi teşekkürlerimizi sayın milletvekillerine sunuyoruz. Ümit ediyoruz ki harabe olan ülkeyi yeniden kurmak ve fesadı ıslah etmek, memleketi terakkiye götürmek için muhkem irade ve tam sayı ile söz ve el bir hareket eden vatansever hayırhah fedakârlıkları karşılığında sayın vekiller terakki kervanından geri kalmamak ve başka medeni ülkelerle omuz omuza insanlık saadeti yolunda aşağıdan yukarıya kadar öz sadakatlarını gösterecek ve çalışacaklardır. En kısa zamanda meşrutiyet usulünün hükümlerini ve özgürlük kanunlarını ülkenin her bir yanında yürürlüğe koyacaklardır (Baykara, 1978, s. 99-100).

3.2. Park-ı Atabeg Baskını ve Hazin Sonları

Meşrutiyet tekrar ilan edilmesinden sonra Tahran içinde iki önemli meşrutiyetçi grup olan Mücahidlerin oluşturduğu *İtidalyun* (İlumlular) ile Ermenilerden oluşan *Demokratlar* ve onlara destek veren *Bahtiyari Aşireti* arasında güç mücadelesi başladı. Eli silahlı bu gruplar arasındaki mücadele zaman zaman çeşitli kanlı olayların yaşanmasına neden oluyordu. Bu durum Tahran'daki vaziyeti günden güne daha da kötüleştiriyordu. Bu arada bu karışık vaziyetten istifade eden bazıları da şahsi veya siyasi nedenlerle faili meçhul cinayetler işlemeye başladı.

Bu gergin ortamda meşrutiyet hareketinin önemli simalarından biri olan meşrutiyet taraftarı *Seyyid Abdullah Behbahani* Demokratlar tarafından öldürüldü. Bu olay şehirdeki iki grup arasındaki çatışmaların artmasına neden oldu. Olaydan sonra Demokratları destekleyen *Ali Muhammed Han Terbiyyet* ve *Seyyid Abdurrezzak* da *İtidalyun* tarafından öldürüldü (Serdarniya, 1369, s. 122). Rus ve İngiliz büyükelçileri olayların sorumlusu olarak Mücahidleri suçlamaya başladılar ve onları etkisizleştirmek için hükümet üzerindeki baskılarını artırdılar.

Mücahidlerden kurtulmanın yollarını arayan hükümet Ağustos 1910'da, Tahran'daki Mücahidlerin silahlarını teslim etmeleri yönünde bir karar aldı. Yaklaşık bir aydır adamları ile Park-ı Atabeg'te kalan Settar ve Bâger Hanlar ile hükümet arasında silahların bırakılması, Settar ve Bâger Hanlar ile Mücahidlerin hükümet güçlerine katılımı konusunda antlaşma sağlanması için görüşmeler başladı. Hem ülke içinden hem de bazı yabancı elçiliklerden bazı görevlilerin bu görüşmeleri teşvik eden girişimleri oldu ve yedi saat süren müzakere sonunda taraflar arasında bir antlaşma imzalandı. Bunun üzerine Settar Han, silahsızlanmayı sağlamak için kendisine biraz süre verilmesini istedi. Silahların teslim koşulları ve zamanını belirlemek için hükümet üyeleriyle tekrar görüştü. Yapılan görüşmede 48 saat içinde silahların teslim edilmesi ve Mücahidlerin Park-ı Atabeg'i terk etmeleri kararlaştırıldı. Tekrar adamlarının yanına dönen Settar Han onlara tüfek ve fişeklerini devlete teslim etmeleri ve parktan ayrılmaları yönünde emir verdi. Ancak Mücahidlerden çoğu alınan bu karardan memnun değildi ve bu yüzden silahlarını bırakmak istemediler. Settar Han Mücahidlerin bu tutumu karşısında onların yanında yer aldı. Bu sırada Osmanlı ve Alman sefirleri parka giderek Settar Han'ı silahların teslim edilmemesinin doğuracağı tehlikeler konusunda uyardılar (Muhammedi, 1370, s. 66-68).

Ancak henüz verilen süre dolmadan Ermeni Yeprem Han liderliğindeki Demokratlar ile Serdar-ı Esad liderliğindeki Bahtiyari aşiretine mensup yaklaşık 1500 kişi Park-ı Atabeg'te yaklaşık 1000 adamıyla bekleyen Settar ve Bâger Hanlara saldırdı. Settar ve Bâger Hanlar saldırıya karşı güçlü bir karşılık vermelerine rağmen büyük kayıplar verdiler. Settar Han çatışma sırasında bacağından yaralandı ve ölünceye kadar sakat kaldı.

Burada uğradıkları ihanet ve vefasızlık meşrutiyetin yeniden ilanında büyük emekleri olan iki lideri derinden üzdü. Settar Han bu olaydan sonra Tebriz'e gitmek istediysede hükümet buna izin vermedi ve 16 Kasım 1914'te Tahran'da vefat etti (Pistor-Hatam, gös.yer). Bâger Han ise 1915'e kadar Tahran'da kaldıktan sonra Ruslara karşı savaşıyan milli savunma güçlerine katıldı. Daha sonra Türkiye sınırına yakın Kürdistan bölgesindeki Kasr-ı Şirin köyüne gitti. Kasım 1916'da bir akşam sınırdaki köyleri dolaşırken Muhammed Emin Talabani isimli bir Kürt eşkıya tarafından öldürüldü (Amanat, 1988, s. 728).

Yaşadıkları vefasızlıklara ve hazin sonlarına rağmen Settar ve Bâger Hanlara olan sevgi halk arasında gittikçe yayıldı. Birçok şair onların kahramanlıklarını ele alan şiirler yazdı. İran Meşrutiyet dönemi şairlerinden *Seyid Esrefü'd-Din Gilânî* tarafından yazılan *Zafer Teranesi* adlı şiir Settar ve Bâger Han'a duyulan bu sevginin en önemli göstergelerinden biridir (Kafkasyalı, 2002, s. 91,93):

*Sizsiniz İran'da şüci'an(yiğitler) bu gün,
Millet için olmada gurban bu gün,
Adl (Adalet) sizinle tapacag can bugün,
Min yavaşın Bagır ü Settarınız,
Millet-i Tebriz, Hüda (Allah) yârimiz!*

Resim 3: Settar Han Serdar-ı Milli (Sağda) ve Bâger Han Salar-ı Milli (Solda)

Sonuç

Türk-İran ilişkilerindeki tarihî rekabette mezhep unsurunun daha ön planda olması İran'daki Türk varlığına olan ilginin zayıf kalmasına neden olmuştur. Bunun en önemli göstergelerinden birisi şüphesiz bu alanda yapılan bilimsel çalışmaların azlığıdır. Türkiye'de son dönemde yapılan bazı değerli çalışmaları istisna tutarsak İran'daki Türklerle ilgili yapılan bilimsel çalışmalar olması gereken düzeye henüz gelmemiştir. Bu ilgisizlik birbirine komşu olan, aynı dili konuşan, aynı kültürü paylaşan Türkiye Türkleri ile Güney Azerbaycan Türkleri arasında yakın ilişkilerin kurulmasını da olumsuz etkilemiştir. Bununla birlikte, bu çalışmada da görüldüğü üzere İran'da yaşayan Azeri Türkleri için Türkiye hiçbir zaman “yabancı” bir devlet olmamış ve ilk sığınacak, yardım beklenecek ülke olmuştur.

20. yüzyılın başlarında İran'da meydana gelen meşrutiyet hareketlerinde Azerbaycan Türkleri ve Tebriz çok önemli bir rol oynamıştır. Tebriz'deki mücadelelerde cesaretleriyle ön plana çıkan ve sıradan birer insan iken İran'daki meşrutiyet hareketlerinin kaderini etkileyen birer kahraman haline dönüşen Settar ve Bâger Hanlar İran'daki Azerbaycan Türklerinin tarihinde unutulmaz yerlerini almışlardır. Buna karşın hayatlarının son dönemlerinde verdikleri mücadeleye paralel bir değer görmemişler, her ikisi de trajik olaylar neticesinde ve mahzun bir şekilde bu dünyadan göçüp gitmişlerdir. Ele alınan bu çalışmanın naçizane amaçlarından birisi Settar ve Bâger Hanların gerek hayat hikâyeleri ve gerekse verdikleri kahramanca mücadelelerini İran'ın dışındaki diğer insanlara ve özellikle onlarla aynı kültürü, aynı dili konuşanlara ulaştırmak olmuştur.

KAYNAKLAR

Arşiv Belgeleri

Public Record Office (PRO), Foreign Office (FO) Papers

FO. 416/37. Mr. Marling to Sir Edward Grey. Tehran, July 1 1908.

FO. 416/43. *Sir G. Barclay to Sir Edward Grey*. Tehran, March 4 1910

FO. 416/43. *Sir A. Nicolson to Sir Edward Grey*. St. Petersburg. March 11 1910.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri (BOA)

Meclis-i Vükela Mazbataları (MV) 19/128-19

Yıldız Sadaret Hususi Kataloğu (Y.A.HUS) 145/128

Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO) 3562/267081-1

Gazeteler

Cihad. (1361). Settar Han Agazger Kıyam-ı Hunin-i Merdum-u Tebriz. *Şomara* 35. s. 51, 16 Tir.

Ansiklopediler

Pistor-Hatam, A. (2009). Sattar Khan. In *Encyclopedia Iranica Online* Baskı. 14 Ocak 2013, <http://www.iranicaonline.org/articles/sattar-khan-one-of-the-most-popular-heroes-from-tabriz-who-defended-the-town-during-the-lesser-autocracy-in-1908-09>.

Araştırma ve Tetkik Eseler

- Abrahamian, E. (1968). The Crowd in Iranian Politics 1905-1953. *Past & Present*. (41), 184-210.
- Abrahamian, E. (2008). *A History of Modern Iran*. Newyork: Cambridge University Press.
- Abrahamian, E. (1982). *Iran Between Two Revolution*. Princeton: Princeton University Press.
- Acudani, M. (1372). *Meşrute-i İrani*. Tahran: Neşr-i Ehtiran,
- Afary, J. (2004). Armenian Social Democrats, The Democrat Party of Iran, and *Iran-i Naw* a Secret Camaraderie. In S. Cronin, (Ed.), *Reformers and Revolutionaries in Modern Iran: New Perspectives on the Iranian Left* (66-84). New York: RoutledgeCurzon Publications.
- Afary, J. (1996). *The Iranian Constitutional Revolution 1906-1911: Grassroots Democracy, Social Democracy, & the Origins of Feminism*. Newyork: Columbia University Press.
- Amanat, A. (1989). Baqer Khan Salar-e Melli. In E. Yarshater, (Ed.), *Encyclopaedia Iranica* (III, 726-728). London: Routledge & Kegan Paul PLC.
- Ayn'üs-Saltana. (1995). *Ruzname-i Hatırat-ı Ayn'üs-Saltana* (C. 4). Tehran: Neşriyat-ı Esatir.
- Baghdadi, A. (1982). *Muhammed Ali Şah Döneminde Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri ve İran'daki İç Olaylar (1907-1909)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi.
- Baykara, H. (1978). *İran İnkılâbı ve Azatlık Hareketleri*. İstanbul: Emek Matbaacılık.
- Bolat, G. (2010). *Ermeni Meselesinde İran'ın Rolü ve Osmanlı-İran İlişkilerine Etkileri (1876-1909)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Browne, E. G. (1912). *The Reign of Terror at Tabriz England's Responsibility*. Manchester: Taylor, Garnett, Evans & Co.
- Browne, E. G. (2001). *İnkılab-ı Meşrute-i İran*. (M. Kazvini, Çev.). Tahran: Neşriyat-ı Kevir.
- Daniel, E. L. (2000). *History of Iran*. Westport CT: Greenwood Press,
- Erol, O. (2007). *İran İç Politikasında Azerbaycan Türkleri (1906-2006)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi.
- Floor, W. M. (1971). The Luqis: A Social Phenomenon in Qajar Persia: A Reappraisal. *Die Welt des Islams New Series*, 13 (1-2), 103-120.
- Fethi, A. (1389). Te'sir-i Lutiha-yı Cünbüş-i Meşrute-i İran. (R. Erbehani, Ter.). *Name-i Tarih-i Pejuhan*. Sal-i Şeşom, Şomara-i Bist-u Yekom, Bahar, 33-52.
- Gheissari, A. (1997). *Iranian Intellectuals in the Twentieth Century*. Austin, TX: University of Texas Press.
- Hocegan, H. E. (1383). Settar Han Serdar-ı Milli. *Tarih-i Pejuhi*. Şomara 19, Tabestan, 137-153.

- Kafkasyalı, A. (2002). *İran Türk Edebiyatı Antolojisi* (C. 4) (Yayın No: 920).
Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Keddie, N., & Amanat, M. (1991). Iran Under The Later Qajars 1848-1922. *The Cambridge History of Iran 7 From Nader Shah to The Islamic Republic*, 174-212. Cambridge: Cambridge University Press,
- Kesrevi, A. (1388). *Tarih-i Meşrute-i İran*. Tahran: Müessesesi-i İntişarat-ı Negah.
- Nevade, F. (1390). Settar Han ve Bâger Han Serdar ve Salar-ı Milli. *Zeban ve Edebiyat, Hafız, Şomara 84*, 35. Mordad.
- Mahmudi, M. (1370). Vakıa-yı Park-ı Atabeg. *Tarih "Gencine-i Esnad"*, Şomara 2, Tabestan.
- Nimetullahî, H. (1379). Be Yâd-ı Settar Han Dust-dar-ı Salâh ve Azadî. *Mahname-i Kilk, Ferheng ve Hüner. Şomaraha-yı 117-120*, 3-10. Şehrîver-Azer.
- Revasani, Ş. (1385). Settar Han, Serdar-ı Millî, Hidmetgozar ve Gahraman-ı Setemdidgân-ı İran. *İttılaat-ı Siyasî-i İktisadî, Şomara 228-230*, 246-255.
- Serdarîniya: (1369). *Bâger Han Salar-ı Milli* (Çab-ı Evvel). Tahran: İntişarat-ı İraniyan.
- Sykes: P. (1930). *A History of Persia* (Vol. II) (Third Edition). London: McMillan and Co.